

Гончар Людмила

доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник Інституту проблем виховання
НАПН України, м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-9761-9031

e-mail: Ludmilagonchar1@gmail.com

ГУМАНІСТИЧНІ ІДЕЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО ЩОДО ФОРМУВАННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН У СІМ'Ї

Анотація. У статті зацентовано увагу на ідеях педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського щодо формування гуманних взаємин між батьками і дітьми молодшого шкільного і підліткового віку в сучасній сім'ї. Шляхом аналізу наукових джерел уточнено поняття «гуманні батьківсько-дитячі взаємини» як такі двосторонні динамічні суб'єкт-суб'єктні міжособисті зв'язки, основою яких є синтез моральних знань, мотивів, почуттів, що зумовлює усвідомлене обопільне емоційно-ціннісне ставлення батьків і дітей, яке стійко виявляється в реальній поведінці. У структурі гуманних взаємин між батьками і дітьми виокремлено такі базові якості, як: любов, доброта (сердечність), чуйність, турботливість, милосердя, співчуття, співпереживання. Проаналізовано зміст окреслених моральних якостей у співвіднесенні з гуманістичними настановами В.О. Сухомлинського.

З'ясовано, що гуманістична система виховання В. О. Сухомлинського ґрунтується на гуманістичних принципах, глибокій повазі до особистості дитини та передбачає створення досконалих умов для її індивідуального і творчого розвитку, а також передбачає не лише цілісний підхід до дитини як особистості, але й прийняття і вихователем, і вихованцем самоцінності один одного.

Ключові слова: гуманістична система виховання В. О. Сухомлинського, гуманні взаємини, батьки і діти, структура гуманних взаємин.

Постановка проблеми. Упродовж останніх десятиліть спостерігається загострення суперечностей щодо сімейного виховання дітей. Сучасна сім'я, перебуваючи на межі різних ціннісних уявлень і моральних ідеалів, переживає трансформаційні зміни, які часто спричиняють деструктивність її виховної функції, розмиття усталених виховних традицій, зниження батьківської відповідальності, зростання відчуженості між батьками і дітьми. Як наслідок, фіксується зростання споживацьких настроїв дітей, рівня агресії серед них, засвоєння певною частиною дітей насильницької моделі

поведінки, яка згодом відтворюється як цілком прийнятна у взаєминах із ровесниками та старшим поколінням. Усе це активізує потребу зміцнення родинних зв'язків, зокрема підвищення вимог до формування міжособистісних взаємин дітей і батьків на основі гуманістичних моральних цінностей.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Сутність проблеми гуманітарної освіти як нового етапу педагогічного мислення на засадах гуманістичних ідей розвитку особистості з'ясовується у працях провідних українських і зарубіжних учених – Ш. Амонашвілі, Г. Балла, М. Берулави, І. Бега, Р. Беланової, А. Богуш, С. Гончаренка, І. Зязюна, В. Кременя, Г. Шевченко, О. Савченко, С. Сисоєвої та ін. Теоретико-прикладні аспекти взаємодії батьків з дітьми різного віку розглянуто у працях О. Косаревої, О. Горецької (психологічні умови оптимізації спілкування батьків з дітьми дошкільного віку), І. Сіданіч (формування культури взаємин батьків і дітей молодшого шкільного віку), Ю. Сидоренко (забезпечення гармонійних взаємин батьків з підлітками у неповній сім'ї), Д. Біджієвої (проблеми взаєморозуміння батьків і дітей у багатодітній сім'ї), Т. Цуркан, Н.Вахняк (формування педагогічної культури батьків), Л. Гончар, Л.Канішевської, В. Шахрай (формування готовності відповідального батьківства у старшокласників у взаємодії школи і сім'ї).

Мета статті – висвітлення змісту структурних компонентів поняття «гуманні батьківсько-дитячі взаємини» у співвіднесенні з педагогічними настановами Василя Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Взаємини батьків і дітей є однією з найбільш актуальних проблем, яка досліджується сучасною психолого-педагогічною наукою. Саме у взаємодії з дорослим дитина входить у навколишній світ, набуває цінностей, засвоює суспільні норми і правила. Наявність гуманних почуттів між батьками і дітьми, в основі яких любов і довіра, є основою створення та підтримання здорового емоційного клімату в сім'ї, сприятливих умов для розвитку і реалізації інтелектуального

та духовного потенціалу всіх її членів. Гуманізм батьківсько-дитячих взаємин є ціннісною системою орієнтирів батьків, яка спрямовується на дитину, втілюється в її свідомості та супроводжується позитивними емоційними переживаннями.

У педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського формуванню культури почуттів, у тому числі до батьків, належить одне з провідних місць. Гуманістична система виховання Василя Олександровича ґрунтувалася на гуманістичних принципах, глибокій повазі до особистості дитини та передбачала створення досконалих умов для її індивідуального і творчого розвитку. Стосовно цього Василь Сухомлинський наголошує: “У кожній людині є її золота струна. Якою б запущеною, безталанною, нездібною до оволодіння знаннями не здавалась дитина, дорогоцінне зернятко таланту може приховуватися під пластами звичайності й посередності. Завдання істинного виховання полягає в тому, щоб віднайти це зернятко, відкрити золоту струну, поставити людину на ту життєву доріжку, йдучи якою, вона засвітиться своїм неповторним сяйвом”. Тому В. Сухомлинський мав тверду позицію, що виховання – це «...болісно складна справа, яка потребує великого терпіння і безмежної віри в людину... Це не перебудова чи ломка тих задатків, які закладені в дитину природою, а гармонійний розвиток цих задатків” (Сухомлинський, 1967, с. 77). Щойно наведену думку вважаємо його гуманістичним заповітом для батьків і педагогів.

Шляхом аналізу психолого-педагогічних джерел нами було визначено поняття «гуманні батьківсько-дитячі взаємини» як такі двосторонні динамічні суб’єкт-суб’єктні міжособисті зв’язки, основою яких є синтез моральних знань, мотивів, почуттів, що зумовлює усвідомлене обопільне емоційно-ціннісне ставлення батьків і дітей, яке стійко виявляється в реальній поведінці (Гончар, 2018).

У структурі гуманних взаємин між батьками і дітьми виокремлюємо такі базові якості, як: *любов, доброта (сердечність), чуйність, турботливість, милосердя, співчуття, співпереживання*, які більшою чи

меншою мірою виявляються дітьми і батьками один до одного. Ці моральні якості взаємопов'язані між собою і взаємодоповнюють одна одну. Коротко розкриємо їх зміст, послуговуючись для цього педагогічними настановами Василя Сухомлинського.

Провідним мотивом, який спрямовує педагогічні дії і вчинки батьків стосовно дітей, зокрема справляє потужний виховний вплив на формування гуманних взаємин, є любов. Доречно нагадати положення народної педагогіки, що без любові батьків до дітей не буває і не може бути повноцінного сімейного виховання. Батьківська любов – це природне морально-етичне почуття, яке ґрунтується на емоційно-духовному переживанні, симпатії та виражається у безкорисливій турботі, опіці, піклуванні про дитину.

Оскільки сім'я – найперший вихователь дитини, її моральні цінності закладають «людський корінь», культуру бажань, на основі яких формуються духовні потреби особистості. Свого часу В. О. Сухомлинський актуалізував методологічну проблему духовних умов існування сім'ї та буття дитини в її середовищі. Так, педагог-філософ стверджував: «Людину ми творимо любов'ю – любов'ю батька до матері й матері до батька, любов'ю батька і матері до людей, глибокою вірою в красу і гідність людини. Чудові діти виростають у тих сім'ях, де мати і батько по-справжньому люблять одне одного і водночас люблять і поважають людей. Я відразу бачу дитину, в якій батьки глибоко, сердечно, красиво, віддано люблять одне одного. У цієї дитини – мир і спокій в душі, глибоке душевне здоров'я, щиросерда віра в добро, віра в красу людську...» (Сухомлинський, 1978, с. 413).

Справжня любов батька і матері до дитини, за В. О. Сухомлинським, не повинна бути «любов'ю замилювання», «любов'ю відкупу» чи деспотичною любов'ю (Сухомлинський, 1978, с. 139). Щоб застерегтися проти хиб та огріхів у сімейному вихованні, любов батьків має засновуватися на повазі до особистості дитини, прагненні до її вільного розвитку і саморозвитку. Крім того, вона повинна бути свідомою: перед дитиною не потрібно ставити

надмірно завищені або, навпаки, занижені вимоги. Таким чином, в основу гуманних батьківсько-дитячих взаємин покладаємо передусім безкорисну любов, розумну вимогливість до дитини, доброзичливе ставлення до неї, повагу її гідності.

Отже, наявність любові між батьками та у їхніх взаєминах з дитиною є основою створення і підтримання здорового емоційного клімату в сім'ї. У дитини має бути відчуття, що її сприймають і люблять незалежно від того, яких вона досягла успіхів у навчанні чи іншій сфері діяльності, наскільки вона слухняна і ввічлива у сімейному колі чи у взаєминах з іншими людьми. Маємо на увазі безкорисну любов, коли батько чи мати усвідомлюють, що дитина – не їхня власність і не проекція їх у майбутнє, від якої вони можуть сподіватися більших досягнень у навчанні й житті як від здібнішої і розумнішої істоти за них. Дбаючи про щастя-долю дитини, батьки мають передусім бачити в ній людину з її власними потребами й уподобаннями.

Моральне поняття «доброта» (*сердечність*) є похідним від категорії «добро», що означає позицію відкритості до світу, готовність культивувати людяність в собі й навколо себе, є передумову практично-дійового ставлення людини до світу. Добро безкорисне, не вимагає обов'язкової винагороди та є запорукою розвитку і досягнення гармонії людиною і суспільством (Бех, Ганнусенко, & Чорна, 2005). Не менш важливо, що, за свідченням В. Киричок, доброта являє собою духовне утворення, що фіксує певний стан людської душі. Це – попередня умова особистісно-гуманного підходу до людини, що орієнтує на ставлення до неї як суб'єкта соціального прогресу, та спрямовує на морально цінну взаємодію з різними сторонами навколишнього світу, сприйняття іншого як мети, а не засобу досягнення особистих інтересів (Киричок, 2009).

Сучасний словник з етики визначає поняття «чуйність» як моральну якість, що характеризує ставлення особи до оточуючих її людей. Чуйність є проявом культури особистості, її гуманістичної налаштованості й виявляється в уважності, ввічливості, доброзичливості, відкритості, щирості,

тактовності тощо. Оскільки чуйність виявляється у ставленні як до рідних і близьких, так і до будь-якої людини, то слід враховувати такий феномен, як володіння почуттям міри під час її прояву. Отож видається природним, що чуйній людині притаманні такі моральні якості: внутрішня потреба робити добро; уважне ставлення до бажань, потреб, інтересів і проблем людей; тактовне ставлення до самолюбства і гордості, почуття честі і власної гідності людей, до їх емоцій, почуттів, переживань; готовність прийти на допомогу іншим, розділити їхні труднощі, радість і горе, готовність прощати; розуміння мотивів, якими керуються люди у своїй поведінці; вміння уникати розбіжностей, конфліктів, досягати компромісу (Тофтул, 2014, с. 392). Звідси, чуйність є узагальненою моральною якістю людини, оскільки поєднує в собі низку інших, не менш важливих моральних якостей (у Сучасному словнику з етики вони названі чеснотами).

«Дитинство для дитини, – природна школа сердечності», – писав В. О. Сухомлинський у праці «Серце віддаю дітям». Педагог вважав, що батьки, вчителі «...покликані облагородити серце своєї дитини, одухотворити його поривання і бажання вищою людською красою – чуйністю, співчутливістю. З перших днів свідомого життя людині треба пам'ятати, що вона стане не тільки творцем матеріальних і духовних цінностей, а й сином старих батьків, чоловіком, батьком» (Сухомлинський, 2012, с. 184). Творення добра для людей, підкреслював великий педагог, має стати звичайною нормою поведінки, адже усі моральні принципи вимагають співчутливого, дбайливого ставлення людини до людини. Він був переконаний, що «...доброта і чуйність становлять моральне багатство, якщо ці якості ідейно загострені – виражають непримиренність до зла, пороків, несправедливості в усіх і всіляких їх проявах» (Сухомлинський, 2012, с. 121).

Отож, не потрібно відділяти дитину від сумних моментів життя. Згадаймо мудрі оповідання В. О. Сухомлинського «Миколі стало легше», «У кого радість, а у кого горе», «Майже чарівна розмова», Найгарніше й найпотворніше» та ін., які спрямовані на виховання чуйності, турботливості,

милосердя і які можна з успіхом використовувати як у роботі з батьками, так і дітьми.

З метою виховання в учнів гуманної моралі В. Сухомлинський надавав великої ваги їхньому вправлянню в людяності. Так, у «Школі радості» вихованці вчилися бачити не лише радість, а й горе, сум, журбу, тривогу, відчай людей, що поруч, та осягали основи людяності в повсякденному житті. Педагог переймався тим, щоб діти, які ставали на допомогу іншим, керувалися внутрішніми спонуканнями та зазнавали при цьому «...найвищі радості – радості хвилюючих переживань, викликаних піклуванням про людину» (Сухомлинський, 2012, с. 91). Так дитина вчилася співпереживати, розуміти іншу людину й оцінювати саму себе. Пильна увага в «Школі радості» приділялася творенню духовного світу кожного учня. Аби повсякчас стверджувати гуманістичну місію виховання, В. О. Сухомлинський намагався глибоко, до тонкощів зрозуміти індивідуальність кожного учня, пізнати світ дитини, бути її наставником і другом.

Альфою і омегою сімейного виховання В. О. Сухомлинський називав вічне питання: як поєднувати вимогливість і доброту, суворість і ласку, слухняність і свободу у вихованні дітей. У чому ж полягає вона, мудрість батьківської любові? – запитує він читача. І відповідає: вища мудрість батьківської любові полягає у тому, як батьки і матері вміють розкрити перед дітьми справжні джерела радощів життя. Оскільки дитяче щастя за своєю природою егоїстичне, добро і благо, створені для дитини старшими, вона сприймає як належне. Тому дитина має бути не лише споживачем радощів, батьки мають навчити її не лише одержувати, а й віддавати.

Усі твори В. О. Сухомлинського просякнуті думкою про те, що запорукою оптимального виховання дитини є мудре поєднання любові і вимогливості з обов'язковим визнанням гідності дитини, повагою до неї як до особистості. Отже, входження дитини в систему моральних норм суспільства буде успішним, якщо батьки люблять її, показують їй увагу та

довіряють, поважають як особистість, спонукають до прояву самостійності. Це сприятиме формуванню гуманного ставлення дитини як до рідних людей, так і до соціуму загалом. І навпаки, якщо дитина почуватиметься чужою серед різних людей і нікому непотрібною, в її душі з'являться перші паростки черствості, егоїзму, агресії, що в майбутньому може привести до негативізму і жорстокості у ставленні до інших.

Як справедливо зазначає В. Федяєва, Василя Сухомлинського, безперечно, можна назвати фундатором педагогіки толерантності і гуманізму, адже формування високих моральних критеріїв – домінантна ідея досить різножанрової, різноаспектної науково-педагогічної та літературно-педагогічної спадщини великого вченого і педагога (Федяєва, 2014, с. 162). Підтримуємо тверде переконання вченої у тому, що «...якби казки, літературні твори, наукові праці Василя Олександровича видавали й вивчали ще за його буття, ідеї перманентно втілювали в повсякденне життя, а творчу спадщину не замовчували, як таку, котра не відповідала державній політиці (ідеології), не мали б нині таких трагічних подій в нашій країні. Кожне його слово, кожна праця, казка приходять до нас, перш за все, задля толерантності, і “щоб разом з нами відроджувати дух народу, розбудовувати Україну – країну, яка дала світові великого душею й талантом Учителя, залюбленого в дитину, землю, народ, мову, незнищенну спрагу духовного відродження» (Федяєва, 2014, с. 163).

Гуманістична система виховання В. О. Сухомлинського передбачає не лише цілісний підхід до дитини як особистості, але й прийняття і вихователем, і вихованцем самоцінності один одного. Це означає дотримання суб'єктами взаємодії основного принципу, який полягає у тому, щоби кожен її учасник «...не тільки ставився до своїх партнерів як до особистостей, а й сам почувався особистістю» (Мудрик, 1991, с.66).

Висновок і перспективи подальших розвідок. Отже, поняття «гуманні батьківсько-дитячі взаємини» – це такі двосторонні динамічні суб'єкт-суб'єктні міжособисті зв'язки, основою яких є синтез моральних

знань, мотивів, почуттів, що зумовлює усвідомлене обопільне емоційно-ціннісне ставлення батьків і дітей, яке стійко виявляється в реальній поведінці. Такі моральні якості, як: любов, доброта (сердечність), чуйність, турботливість, милосердя, співчуття, співпереживання, які входять до структури гуманних взаємин, взаємопов'язані між собою і взаємодоповнюють одна одну. Входження дитини в систему моральних норм суспільства, за В. О. Сухомлинським, буде успішним, якщо батьки люблять її, показують їй увагу та довіряють, поважають як особистість, спонукають до прояву самостійності, не відгороджують від сумних моментів життя, навчають людяності, вправляють у милосерді.

Перспективи подальших розвідок проблеми формування гуманних міжособистісних взаємин у сім'ї вбачаємо у вивченні проблематики, пов'язаної з посиленням гуманізації батьківсько-дитячих взаємин засобами освітнього процесу, формування гуманних взаємин батьків і дітей у взаємодії сім'ї і школи, з використанням педагогічної спадщини Василя Сухомлинського у змісті програми позаурочної виховної діяльності з школярами та їхніми батьками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех, І. Д., Ганнусенко, Н. І., & Чорна К. І. (2005). Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів загальноосвітньої школи. *Українське релігієзнавство*, 4 (36), 265-281.
2. Гончар, Л.В. (2018). *Теоретико-методичні засади формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин*» (Дис. док. пед. наук). Київ, Інститут проблем виховання НАПН України.
3. Киричок, В. А. (2009). Виховання гуманістичних цінностей молодших школярів: актуалізація педагогічних ідей В. О. Сухомлинського. *Педагогічні науки*, 54. Взято з http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_54/35.pdf.
4. Мудрик, А. В. (1991). *Социализация и "смутное время"*. Москва: Знание.
5. Сухомлинский, В. А. (1967). *Трудные судьбы*. Москва: Знание.
6. Сухомлинський, В. О. (1978). *Батьківська педагогіка*. Київ: Радянська школа.
7. Сухомлинский, В. А. (1985). *О воспитании*. Москва: Политиздат.

8. Сухомлинський, В. О. (2012). *Серце віддаю дітям*. Київ: Акта.
9. Тофтул, М. Г. (2014). *Сучасний словник з етики*. Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка.
10. Федяєва, В. Л. (2014). Толерантність у казковому світі В. Сухомлинського. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського: збірник наукових праць*, 1. 46 (108), 161-166.

REFERENCES

1. Bekh, I., Hannusenko, N., & Chorna, K. (2005). Kontseptsiiia vykhovannia humanistychnykh tsinnostei uchniv zahalnoosvitnoi shkoly [The concept of education of humanistic values of students of secondary school]. *Ukrainske relihiieznavstvo*. No 4(36). SS. 265-281 [in Ukrainian].
2. Gonchar , L. (2018). Teoretyko-metodychni zasady formuvannia humannykh batkivskodytiachykh vzaiemyn [Theoretical and methodological principles of formation of humane parent-child relationships]. K., Instytut problem vykhovannia NAPN Ukrainy, 2018. [in Ukrainian].
3. Kyrychok, V. (2009). Vykhovannia humanistychnykh tsinnostei molodshykh shkoliariv: aktualizatsiia pedahohichnykh idei V. O. Sukhomlynskoho [The education of humanistic values of junior schoolchildren: actualization of pedagogical ideas of V.O Sukhomlinsky]. *Pedahohichni nauky. / VA Kyrychok // Pedagogical sciences*. No 54. SS. 165-169, source http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_54/35.pdf [in Ukrainian].
4. Mudryk, A. (1991). Sotsyalyzatsiia y "smutnoe vremia" [Socialization and the Time of Troubles]. M.: Znanye, 1991. 80 s. [in Russian].
5. Sukhomlinskij, V. (1967). Trudnye sud'by [Difficult destinies]. M.: Znanye, 1967. 79 s. [in Russian].
6. Sukhomlynskyi, V. (1978). Batkivska pedahohika [Parental pedagogy]. K.: Radianska shkola, 1978 . 263 s. [in Ukrainian].
7. Sukhomlinskij, V. (1985). O vospitanii [About education]. M.: Politizdat, 1985. 270 s. [in Russian].
8. Sukhomlynskyi, V. (2012). Sertse viddaiu ditiam [I give my heart to children]. K.:Akta, 2012. 564 s. [in Ukrainian].
9. Toftul, M. (2014). Suchasnyi slovnyk z etyky [Modern dictionary of ethics]. Zhyt.: Vydavnytstvo ZhDU im. I. Franka, 2014. 415 s. [in Ukrainian].
10. Fediaieva, V. (2014). Tolerantnist u kazkovomu sviti V. Sukhomlynskoho [Tolerance in the fairy-tale world of V. Sukhomlinsky]. *Naukovyi visnyk Mykolaiivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho: zbirnyk naukovykh prats*. No.46(108). SS. 161-166 [in Ukrainian].

HUMANISTIC IDEAS OF PEDAGOGICAL HERITAGE OF V.O.SUKHOMLYNSKYI ON THE FORMATION OF INTERPERSONAL RELATIONS IN THE FAMILY

Honchar Liudmila,

*Doctor of Educational Sciences, senior researcher at the
Institute of Problems on Education
National Academy of Educational Sciences of Ukraine,
Kiev, Ukraine*

ORCID: 0000-0002-9761-9031
e-mail: Ludmilagonchar1@gmail.com

Abstract. The article focuses on the ideas of pedagogical heritage of V.O. Sukhomlynsky on the formation of humane relationships between parents and children of primary school and adolescence in a modern family. Through the analysis of scientific sources, the concept of "humane parent-child relationships" were clarified as such bilateral dynamic subject-subject interpersonal relationships, based on the synthesis of moral knowledge, motives, feelings, which determines the conscious mutual emotional and value attitude of parents and children, which is steadily manifested in real behavior. In the structure of humane relationships between parents and children, such basic qualities as love, kindness (warmth), sensitivity, caring, mercy, compassion, empathy are distinguished. The content of the outlined moral qualities in correlation with the humanistic guidelines of V.O. Sukhomlynsky is analyzed. It was found that all the works of V.O. Sukhomlynsky are saturated with the idea that the key to optimal child rearing is the wise relationship of love and demanding with the appropriate definition of the dignity of the child, by respect to her as to personality. Therefore, getting to the child in the system of moral norms of society, it will be successful if the parents love her, show their attention and trust, respect as a person, encourage independence. It will contribute to the formation of a humane load on the child as relatives and to society as a whole. Conversely, if a child feels alienated among different people and does not need anyone, the brairds of callousness, egoism, aggression appear in his soul, which in the future can lead to negativity and cruelty towards others.

Also it was found that the humanistic system of education of V.O. Sukhomlynsky is based on humanistic principles, deep respect for the child's personality and provides for the creation of perfect conditions for his individual and creative development, and also provides not only a holistic approach to the child as a person, but also acceptance by both the educator and the pupil of each other's self-value.

Key words: humanistic system of education V.O. Sukhomlynsky, humane relationships, parents and children, structure of humane relationships.

«Стаття надійшла до редакції 15 вересня 2021 р.»